

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

SDP.B.

Coll. No. 614

Title Vyākaraṇa Gaṇth.

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 614 Subject : Grammar

Title : Vyākaraṇa Grantha.

Author : — Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 10.5" by 4.8" Extent : 9 foll.

Language : Sanskrit. Script : Devanāgarī

Remarks : Ends and begins.
 Begins abruptly.

पूर्वाशान्तिप्रतिषिद्धातयाभविष्यति। ननु चेदप्राप्तिः पूर्वाशान्तिबाधते। नोत्सहते प्रतिषिद्धासति बाधितुं। अथवा योगवि
भागः करिष्यते। स्वादिषु पूर्वपदसंज्ञा भवति। ततः सर्वनामस्थानेऽप्यपि पूर्वपदसंज्ञा भवति। ततः भामसंज्ञा च भवति। अत्र
दावसर्वनामस्थानशति। अद्वि तहि सावपि पद भवति। एवः भुतविकारे पदात्तग्रहणोद्दिता। इह मा भूत्वा भद्रकरो भिगौरिति।
तस्मिन् क्रियमाणे पि प्राप्नोति। वाक्यपदयोरेव तद्वत् भुवद्व्योऽक्षरयद्व्यः पदसंज्ञा वक्तव्यः। एतयोः पदसंज्ञा वक्तव्यः।
भुवद्व्यः। ध्रुवद्व्यः। ॥ स्वादिषु सर्वनामस्थाने ॥ ॥ याचिर्भू ॥ ॥ भसंज्ञायामुत्तरपदलोपेषः प्रतिषेधः। भसंज्ञा
यामुत्तरपदलोपेषः प्रतिषेधोक्तव्यः। अनुकपितः। षड्गुलिः। षडिकः। सिद्धमन्त्रः स्थानिवत्त्वात्। सिद्धमेतत्। कथञ्च
स्थानिवत्त्वात्। भसंज्ञानभविष्यति। इहापि तहि प्राप्नोति। वागाशीर्दन्तः। वाक्त्रिकशति। वक्तव्ये तत्। एकादशपूर्वपदानामुत्तर
पदलोपवचनादिति। इहापि तहि प्राप्नोति। षड्गुलिः। षडिकशति। वक्तव्ये तत्। यथैवात्रादिवचना सिद्धमिति। नभोगिरो मनु
ष्यावत्युपसख्यानं नभोगिरो मनुष्यावत्युपसख्यानं कर्तव्यं। नभस्य त्वाग्निस्वतः। मनुष्यत्वं। दृषणस्वयं योः। दृषणोत्येतस्य व
शैस्ते यो भसंज्ञा वक्तव्यः। दृषणवसुः। दृषणाश्चस्य यः। दृषणाश्चस्य मेने ॥ ॥ याचिर्भू ॥ ॥ तसौ मन्त्रार्थः ॥ ॥ अर्थोऽहं किमर्थः
तसौ मन्त्राविद्येवोच्ये तत्। तसौ मन्त्राविद्येवोच्यमाने इहैव स्यात्। ययस्वान्। यशस्वान्। इह न स्यात्। ययस्वी। यशस्वी। अर्थग्रह
णोपुनः क्रियमाणे मदीये भुवमिच्छा सिद्धा भवति। यश्चान्यस्तेन समानार्थः। तस्मिन् अयद्वर्थग्रहणा क्रियते। ययस्वान्। अत्र न

प्राप्नोति। किंकारणानि हि मनुष्यमन्त्रार्थे वर्तन्ते। मनुष्यमन्त्रार्थे वर्तन्ते। तद्यथा। देवदत्तशालायां ब्राह्मणान्तर्यामिण्युक्तेयदि
देवदत्तो विष्णुहारा भवति सोऽप्यानीयते॥ ॥ तसौ मन्त्रार्थः॥ ॥ अयस्मया दीनिर्द्धदसि॥ ॥ ३ भयसङ्गान्यपीति वक्तव्यः।
समुष्णभासकतागणेन॥ ॥ अयस्मया दीनिर्द्धदसि॥ ॥ ब्रह्मब्रह्मवचनैः॥ ॥ ब्रह्मब्रह्मवचनमित्युच्यते। केषु ब्रह्मवचनेषु
यद्येव ब्रह्मः। ब्रह्मः अत्र प्राप्नोति ब्रह्मवचनैः। मूलस्कन्धफलपलाशमिति। एवं तर्हि एकवचनद्विवचनत्रिवचनमित्येव
संज्ञा एताः। येष्वर्थेषु स्वादयो विधीयन्ते तेषु ब्रह्म। केषु च स्वादयो विधीयन्ते। कर्मादिषु। न चैकमादयो विभक्त्यर्थः। केतर्हि
एकत्वादयः। एकत्वादिष्वपि वै विभक्त्यर्थेष्ववश्यं कर्मादयो निमित्तत्वेनोपादेयाः। कर्मणा एकत्वे कर्मणा द्वित्वे कर्मणा ब्रह्म
इति। स तर्हि तथानिर्देशः कर्तव्यः। न ह्यन्तरेण भावप्रत्ययगुणप्रधानो भवति निर्देशः। इह च इत्येकमन्यत इत्येकमन्यत इति
परत्वादेकवचनप्राप्नोति ब्रह्मब्रह्मवचनमित्येष योगः परः करिष्यते। सूत्रविपर्ययः कृतो भवति। इह च ब्रह्मरोदनो
ब्रह्मः स एव इति परत्वादेकवचनप्राप्नोति। नैष दोषः। यत्तावद्वाच्यते न ह्यन्तरेण भावप्रत्ययगुणप्रधानो भवति निर्देश इति।
तत्र अन्तरेण विभावप्रत्ययगुणप्रधानो भवति निर्देशः कथं। इह कदाचिद्गुणगुणिविशेषको भवति तद्यथा। पटः शु
क्ल इति। कदाचिद्गुणगुणिविशेषको भवति पटः शुक्ल इति। तदा सा
मानाधिकरण्यगुणगुणितोः तदानांतरेण भावप्रत्ययगुणप्रधानो भवति निर्देशः। यदा तु गुणगुणिविशेषको भवति तदा सा

सुकृतिप्रधानस्तदागुरोर्भवति। तदाप्रत्येकं तदांतरेणापिभावप्रत्ययगुरोर्प्रधानोभवतिनिर्देशः॥ नचैहवयमेकत्वादितिः
कर्मादीन्विशेषयिष्यामः॥ किंतर्हि कर्मादिभिरेकत्वादीन्विशेषयिष्यामः॥ कथां एकस्मिन्नेकवचनं। कस्यैकस्मिन्। कर्मणा।
द्वयोर्द्विवचनं। कयोः। द्वयोः। कर्मणोः। बहुषु बहुवचनं। केषां। बहुनां। कर्मणामिति। कथं बहुषु बहुवचनमिति। एतदेव
प्रत्ययान्तराः। नानाधिकरणावाची। यो बहुषु शब्दस्तस्येदं ग्रहणं। नवैयुत्यनां चिनश्चति। किमेतस्य द्वापने प्रयोक्तव्यं। यः
कं बहुषु रोदनः। सत्यश्चति परत्वाद् बहुवचनं प्राप्नोतीति स न दोषो भवति। यदप्युच्यते इत्येकं मन्यते तदेकं मन्यते शति परत्वा
देकवचनं प्राप्नोतीति नैष दोषः॥ एकशब्दो यबहुवचनं। अस्यैव संख्यावाची तद्यथा। एको द्वौ बहुवचनं। अस्य सहायवाची
तद्यथा। एका गनयः। एकदलानि। एका किमिः। दुष्टके कृतिमिति। अस्य न्यायेन वर्तते। तद्यथा। समादौ सुम्य एका स्ताः। अ
न्मा इत्यर्थः। तद्योन्यथायेन वर्तते तस्यैव प्रयोगः। किमर्थं पुनरिदमुच्यते। सुप्तिङानुविशेषविधानादृष्टविप्रयोगत्वाच्चानियमा
र्थवचनं। सुपः। अविशेषेणाप्रातिपदिकमात्राद्विधीयते तितड्। अविशेषेणाध्यातुमात्राद्विधीयते तत्रैतत्प्राप्त्याद्यर्थविशेषे
णाविधीयते नवैविप्रयोगो लक्ष्यत इति। दृष्टविप्रयोगत्वाच्च। दृश्यते न च अपि विप्रयोगः। तद्यथा। अहो गिरि मंदशब्दोऽपि
निर्यदामे सुकुमारा इति। सुप्तिङोरविशेषविधानादृष्टविप्रयोगत्वाच्चयति करः प्राप्नोति। इत्यनेन च यति करः प्रत्यादितित
त्वांतरेण यत्नं सिद्धंतीति नियमार्थवचनं। एवमर्थमिदमुच्यते। अथैतस्मिन् नियमार्थे सति किं पुनरयं प्रत्ययनिय

मः। एकस्मिन्नेकैकवचनाद्वयोरेवद्विवचनाबहुष्वेवबहुवचनमिति। आहोस्विदर्थनियमः। एकस्मिन्नेकवचनमेवाधयोऽ
 वचनमेवबहुष्वेवबहुवचनमेवेति। कश्चात्रविशेषः। तत्रप्रत्ययनियमेऽप्ययानाप्रतिषेधोऽसुबतत्वात्। तत्रप्रत्ययनियमे
 अययानाप्रतिषेधसंज्ञानप्राप्नोति। नचैरिति। किंकारणात्। असुबतत्वात्। अर्थनियमेसिद्धिः। अर्थनियमेसतिस्ति
 धनवतिस्त्वर्थनियमः। अथवापुनस्तुप्रत्ययनियमः। ननुचोक्तं तत्रप्रत्ययनियमेऽप्ययानाप्रतिषेधोवक्तव्यदसंज्ञा
 भावोसुबतत्वादिति। नैषदोषः। सुपाकर्मादयोऽप्यथाः संख्याचैवतथातिङा। सुपासंख्याचैवार्थः। कर्मादयश्चतथातिङा। प्रसि
 द्धोनियमस्तत्र। प्रसिद्धस्तत्रनियमोनियमः। प्रकृतेशुवा॥ अथवा। प्रकृतानर्थनियमेऽप्यनियमः। केचप्रकृताः। एकत्वादयः।
 अथैकस्मिन्नेकवचनान्नद्वयोर्नबहुषु। द्वयोरेवद्विवचननैकस्मिन्बहुषु। बहुष्वेवबहुवचननद्वयोर्नैकस्मिन्निति।
 अथवाआचार्यप्रवृत्तिरूपयति। उत्पद्यतेऽवयवैः। स्वादयश्च। यदयमवयवादायुपपन्नवयवाद्युक्तशस्ति॥ ॥ बहु
 ष्वेवबहुवचन॥ ॥ इतिश्रीभगवत्पतञ्जलिविरचितेश्रीमहाभाष्यप्रथमस्याध्यायस्यचतुर्थोपादेद्वितीयमाह्निकम्॥ ॥
 ॥ ॥ नमःश्रीविठ्ठलाय॥ ॥ कारक॥ ॥ किमिदंकारकंइति। संज्ञानिर्देशः॥ केचनकथमेतत्। नहि। कथमनुच्यमानं
 गस्यते। इहदिवाकरणीयेवालोकेएतेप्रतीत्यदार्थकाः। शब्दसौनिर्देशः। कियंते। यावाएताः। कृत्रिमाष्टिषुमादिसंज्ञाः। नवाय
 लोकेऽथवादीनाप्रतीत्यदार्थकः। शब्दः। नखपि। कृत्रिमासंज्ञा। अन्यत्राविधानासंज्ञाधिकारश्चायं। तत्रकिमन्यत्कथंविज्ञातु

मन्यतःसंज्ञायाः। कारकइतिसंज्ञानिर्देशश्चेत्संज्ञिनोपिनिर्देशः। कारकइतिसंज्ञानिर्देशश्चेत्संज्ञिनोपिनिर्देशः। कर्तव्यः। साधकं
 निर्वर्तकंकारकसंज्ञाभवतीति। कथं। इतरथाह्यनिष्ठप्रसंगोऽग्रामस्यसमीपादागच्छतीत्यकारकस्याइतरथाह्यनिष्ठप्रसंगो
 ता। अकारकस्याप्यपादानसंज्ञाप्रसङ्गेतत्काग्रामस्यसमीपादागच्छतीति। नैषदोषः। नात्रग्रामोपाययुक्तः। किंतुहिंसमी
 पायदाचग्रामोपाययुक्तोभवति। तदापादानसंज्ञा। तदाश्यामादागच्छतीति। कर्मसंज्ञाप्रसंगोऽकथितस्यब्राह्मणस्य
 पुत्रपश्यान्पृच्छतीति। कर्मसंज्ञाचप्राप्नोतिकस्या। अकथितस्यकृत्वाह्यस्यपुत्रपश्यान्पृच्छतीति। नैषदोषः। अयमक
 थितशब्दोऽस्मैवसंकीर्तितवर्तते। तद्यथा। अकथितोसौग्रामेअकथितोसौनगर इत्युच्यते। योयत्राप्रक्षानोभवति। तदाह
 यप्राक्षानोऽकथितशब्दोवर्ततेतदाएषदोषः। कर्मसंज्ञाप्रसंगोऽकथितस्यब्राह्मणस्यपुत्रपश्यान्पृच्छतीति। अपादानं च
 वृक्षस्यपरांपितृतीति। अपादानसंज्ञाचप्राप्नोति। कृत्वाह्यस्यपरांपितृतीति। कुट्टस्यपिंडः। पततीति। नवापायास्याविवर्हि
 तत्वात्। नवाएषदोषः। किंकारणात्। अयस्यविवर्हितत्वात्। नात्रापायोविवर्हितः। किंतुहिंसंबन्धः। यदावापायोविवर्हितो
 भवति। तदापादानसंज्ञा। तद्यथा। वृक्षात्पततीति। संबन्धस्तुतदानविवर्हितोभवति। नवायतेर्कस्यवाकुरस्यवे
 ति। अयंतर्हिदोषः। कर्मसंज्ञाप्रसंगोऽकथितस्यब्राह्मणस्यपुत्रपश्यान्पृच्छतीति। नैषदोषः। कारकइतिमहतीयसंज्ञाकियते
 संज्ञाचनमयतो नलघीयः। कुतएतत्। नद्वर्थेहिंसंज्ञाकरणात्तत्रमद्वयाः संज्ञायाः। करणएतत्प्रयोजनंअन्वर्थसंज्ञा

यथाविहायेत। करोतीति कारकमिति। अन्यथामिति चेदकर्तरिकर्तृशब्दानुपपत्तिः। अन्यथामिति चेदकर्तरिकर्तृशब्दो नोप
पद्यते। करणकारकमधिकरणकारकमिति। सिद्धतु प्रतिकारकक्रियाभेदात्पचादीनां करणाधिकरणयोः। कर्तृभा
वः सिद्धः। कुतः। प्रतिकारकक्रियाभेदात्पचादीनां हि प्रतिकारकक्रियाभिद्यते। किमिदं प्रतिकारकमिति। कारककारक
प्रतिप्रतिकारक। कोसौ प्रतिकारकक्रियाभेदः पचादीनां। अधिश्रयणोदकात्सेचनतंडुलावपनैश्चैव कर्षणाक्रियाः।
अधनस्य कर्तृपाकः। अधिश्रयणोदकात्सेचनतंडुलावपनैश्चैव कर्षणादिक्रियाः कुर्वन्नेव देवदत्तः पचतीत्युच्यते। तत्र
तदापचिर्वर्तते एष प्रधानकर्तृपाकः। एतत्प्रधानकर्तृकर्तृत्वं। दोषापचत्यादकपचतीति संभवनक्रियाधारणक्रिया
वाधिकरणस्य पाकः। दोषापचत्यादकपचतीति संभवनक्रियाधारणक्रियाच कुर्वती स्थालीपचतीत्युच्यते। तत्र तदा
पचिर्वर्तते। एषोधिकरणस्य पाकः। एतदधिकरणस्य कर्तृत्वं। एषः पचत्याविलिखेति। ज्वलन्त्यातिज्वलन्क्रियाकरणा
स्य पाकः। एषः पचत्याविलिखेति ज्वलन्त्यातिज्वलन्क्रिया कुर्वती काष्ठानि पचतीत्युच्यते। तत्र तदापचिर्वर्तते एष कर
णस्य पाकः। एष करणस्य कर्तृत्वं। उद्यमाननिपातनानि कर्तुः। छिदिक्रिया। उद्यमाननिपातनानि कुर्वन्नेव दत्तश्चिन्नतीत्यु
च्यते। तत्र तदा छिदिर्वर्तते। एष प्रधानस्य कर्तृशब्दः। एतत्प्रधानस्य कर्तृकर्तृत्वं। यत्नन्तरोनपरशोः। छेदने। यत्नन्तरो
ने उद्यमाने निपातने च परशुना छिद्यते। नतरोनतपरशोः। छेदनी। अवश्यं चेत्तदेव विज्ञेय। इतरथा ह्यसितरायो छेदने वि

न

परतंत्र

प्रेशः स्यात्। यो हि मन्यते उद्यमाननिपातनादेवैतद्वदति। छिन्नतीति असितरायो छेदने विशेषः स्यात्। यदासिना छिद्यते तस्यो
नापि तद्विद्येता। अपादानादीनां च प्रसिद्धिः। अपादानादीनां कर्तृत्वस्याप्रसिद्धिः। यथा हि भवता करणाधिकरणयोः कर्तृ
त्वं निदर्शितं। न तथा। अपादानादीनां निदर्शयते। न वास्वतंत्र परतंत्रत्वात्तयोः पर्यायेण वचनवचनाश्रयाचसंज्ञा। न वा एष
दोषः। किं कारणं। स्वतंत्रत्वात्। सर्वत्रैवात्र स्वातंत्र्यपारतंत्र्यं च विवक्षितं। तयोः पर्यायेण वचनं। तयोः स्वातंत्र्यपारतंत्र्य
योः पर्यायेण वचनं भविष्यति। वचनाश्रयाचसंज्ञा। भविष्यति। तद्यथा। बलाहकादियुद्धोत्ते। बलाहको विद्यातते। व
जाहको विद्योतते इति। किं तर्ह्युच्यते अपादानादीनां च प्रसिद्धिरिति। पर्याप्तं करणाधिकरणयोः कर्तृत्वं निदर्शितं। अ
पपादानादीनां कर्तृत्वं निदर्शनाय पर्याप्तो ह्येकः पुलाकः स्थाल्या — प्राप्नोति। अत्रापि न वास्वतंत्र परतंत्रत्वात्तयोः पर्या
येण वचनं वचनाश्रयाचसंज्ञेयं। यथा पुनरिदं भवता स्थाल्याः कर्तृत्वं निदर्शितं संभवनक्रियाधारणक्रियाच कुर्वती स्थ
ली स्वतंत्रेति केदनी। परतंत्रा स्यात्। यत्नन्तरोनपरशोः। छेदने। यत्नन्तरोनपरशोः। छेदनी। अवश्यं चेत्तदेव विज्ञेय। इतरथा ह्यसितरायो छेदने वि
द्यमाने परतंत्रा। ननु च भोः कर्तृत्वेऽपि वैयर्थ्ये कथ्यमाने स्थाली संभवनक्रियाधारणक्रियाच करोत वा सो स्वतंत्रा। केवा
नी परतंत्रा। एवं तर्हि प्रधाने समवाये स्थाली परवावाये परतंत्रा। तद्यथा। ध्रुमात्मानं राजासहस्रमवाये परतंत्रं वा

विभेति। चोरेभ्यस्त्रायतश्च। इहतावद्विकेभ्योविभेतिदस्युभ्योविभेति। तिर्यग्यमनुष्यः प्रेक्षापूर्वकारी भवति सपश्य
तिर्यदिमांस्त्रेकाः पश्यति ध्रुवो मे मृत्पूरितिसबुद्ध्या संप्राप्य निवर्तते तत्र ध्रुवमपाये पादानमित्येव सिद्धं। इह चोरेभ्य
स्त्रायतेदस्युभ्यस्त्रायतश्च तिर्यग्यमनुष्यः प्रेक्षापूर्वकारी भवति सुहृद्वत्ति सपश्यतिर्यदिमं चोराः पश्यति ध्रुवम
स्य बंधनं धनपरिक्रेशा इति सबुद्ध्या संप्राप्य निवर्तयति तत्र ध्रुवमपाये पादानमित्येव सिद्धं॥ ॥ भीत्रार्थानां भ
यहेतुः॥ ॥ पराजेरसोऽहः॥ ॥ अयमपियोगः शक्योऽवक्तुं। कथं अथ यनात्पराङ्मुख्यतश्च। तिर्यग्यमनुष्यः प्रेक्षापू
र्वकारी भवति सपश्यतिऽखमध्ययनं ध्रुवश्च गुरवे श्रुतं यंचारा इति सबुद्ध्या संप्राप्य निवर्तते तत्र ध्रुवमपाये पादा
नमित्येव सिद्धं॥ ॥ पराजेरसोऽहः॥ ॥ वारणाशानामिप्सितः॥ ॥ किमुदाहरणं। मायैभ्यो गाचारयतीति। भवेदस्य माया
नगावस्तस्य माया इप्सिताः स्युः। तस्य तुरखलुगावो न मायाः कथं तस्य माया इप्सिताः स्युः तस्यापि माया एवेप्सिताः। आतश्च
प्सिताः यदेभ्यो गाचारयतीति। इह कथा दधवारयतीति कथं यथा दानं संज्ञा प्राप्नोति न हितस्य कथं पश्यतिऽकस्वर्द्धमध्यः तस्मा
पि कथं एवेप्सितिऽपश्यत्ययमध्यः कथं माया पदिति। अथ वा यथैवान्यत्रापश्यते इत्येव कथं पेप्सि। इहान्ते माया वक्तव्यं यती
ति माया वक्तव्यं पादानं संज्ञा प्राप्नोति। कर्म संज्ञा न बाधिका भविष्यति। अनावपि तर्हि बाधिका स्यात्। तस्मादक्तव्यः।
कर्मणोऽदीप्सितिमिति। इप्सितेप्सितमिति वा। वारणार्थेषु कर्मग्रहणानर्थक्यं कर्तुरीप्सिततमं कर्मेति वचनात्। वार

णार्थेषु कर्मग्रहणमनर्थकं। किं कारणं। कर्तुरीप्सिततमं कर्मेति वचनात्। कर्तुरीप्सिततमं कर्मेति वचनात्। त्वेव सिद्धं। अयमपियो
गः शक्योऽवक्तुं। कथं मायैभ्यो गाचारयतीति। पश्यत्ययं यदीमागावस्तत्र गच्छति ध्रुवः सस्य विनाशः सस्य विनाशे अर्थमेश्वराज
भयं च सबुद्ध्या संप्राप्य निवर्तते तत्र ध्रुवमपाये पादानमित्येव सिद्धं॥ ॥ वारणार्थानामिप्सितः॥ ॥ अतर्ह्येति नादर्शनात्
इति॥ ॥ अयमपियोगः शक्योऽवक्तुं। कथं मुपाध्याया दंतर्वर्तते इति। पश्यत्ययं यदीमा मुपाध्यायः पश्यति ध्रुवमेवेष्टरा
मुपालभो वेति सबुद्ध्या संप्राप्य निवर्तते तत्र ध्रुवमपाये पादानमित्येव सिद्धं॥ ॥ अतर्ह्येति नादर्शनमिच्छति॥ ॥ आख्यातो
पयोगे॥ ॥ उपयोग इति किमर्थं। नदस्य शृणोति। ग्रंथिकस्य शृणोति। उपयोग इत्युच्यमाने यत्र प्राप्नोति एवोपि ह्युपयो
गः। आतश्चोपयोगः। यदारंभकारं गच्छति नदस्य शृणोति। ग्रंथिकस्य शृणोति। एव तदुपयोग इत्युच्यते। सर्वश्रो
पयोगः। तत्र प्रकर्षगतिर्विद्वांस्यते। साधीयो य उपयोग इति। कश्च साधीयः। योगार्थार्थयोः। अथ वा उपयोगः। कुं भवितुम
र्हति नियमपूर्वकं सदा यत्र उपयुक्तमाणा वका इत्युच्यते। य एते नियमपूर्वकं मधीतवतो भवति। किं पुनराख्याताऽनु
पयोगे कारकमाहोस्तिदकारकं। कश्चात्र विशेषः। आख्यातानुपयोगे कारकमिति चेदकश्चित्त्वात्कर्मसंज्ञाप्रसंगः। आख्या
तानुपयोगे कारकमिति चेदकश्चित्त्वात्कर्मसंज्ञा प्राप्नोति। अस्तु तर्हि कारकं। अकारकमिति चेदपयोगवचनानर्थक्यं। यद्य
कारकं। उपयोगवचनमनर्थकं। अस्तु तर्हि कारकं। ननु चोक्तमाख्यातुपयोगे कारकमिति चेदकश्चित्त्वात्कर्मसंज्ञाप्र

लोकैः

संगतिनैषदोषः॥परिगणनंतत्रक्रियते॥द्विह्याचिरुधिसांछिमिहिविनामिति॥अयमपियोगःशक्योऽवक्तुं॥कथमुपाया
 यादधीतशति॥अपक्रामतितस्मात्तदध्ययनाययद्यपक्रामतिकिनात्यन्तायापक्रामति॥संततत्वात्॥अथवाज्योतिर्विज्ञाना
 निभवति॥॥आख्यातोपयोगे॥॥इतिकर्तुःप्रकृतिः॥॥अयमपियोगःशक्योऽवक्तुं॥कथमुपायादधिकोऽप्येतो
 लोमाविलोमभ्योर्द्विह्यायंतशति॥अपक्रामतेतास्तेभ्यः॥यद्यपक्रामतिकिनात्यन्तायापक्रामति॥संततत्वात्॥अथवान्या
 आन्यश्चादुर्भवति॥॥इतिकर्तुःप्रकृतिः॥॥भुवःप्रभवः॥॥अयमपियोगःशक्योऽवक्तुं॥कथांदिभवतोभागाप्र
 भवतीति॥मध्यपक्रामतितास्तेस्मादायः॥यद्यपक्रामतिकिनात्यन्तायापक्रामति॥संततत्वात्॥अथवान्याश्चान्याश्च
 प्रादुर्भवति॥॥भुवःप्रभवः॥॥कर्मणायमभिधेति संप्रदानं॥॥कर्मग्रहणं किमर्थं॥यमभिधेति संप्रदानमि
 तीत्युच्यमाने मरण एव संप्रदानसंज्ञा प्रसज्येत॥कर्मग्रहणं पुनः क्रियमाणेन दोषो भवति॥कर्मनिमित्तत्वेनाश्रयते॥अ
 थयसंग्रहणं किमर्थं॥कर्मणाभिधेति संप्रदानमितीत्युच्यमाने अभिधेयत एव संप्रदानसंज्ञा प्रसज्येत॥यसंग्रहणं पुनः
 क्रियमाणेन दोषो भवति॥यसंग्रहणं अभिधेयतः॥संप्रदानसंज्ञा निमज्जते॥अथामिप्रगृहणं किमर्थं॥कर्मणायमे
 तिसंप्रदानमितीत्युच्यमाने यमेव संप्रत्येति तत्रैतत्स्यात्॥उपाध्यायायगाददातीति॥इह न स्यादुपाध्यायगामदा
 दुपाध्यायायगादास्यतीति॥अभिधेयग्रहणं पुनः क्रियमाणेन दोषो भवति॥अभिधेयमुख्ये वर्तते प्रशिक्षादिकर्मणि

तेनयचामिधेति यंचामिधेति यंचामिधेति॥दिव्याभिमुख्यमात्रे सर्वत्र सिद्धं भवति॥क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यं॥इहापिमथास्या
 त्॥अथानिगृहते युद्धायाः सन्नह्यपत्ये शतशतितत्तद्विक्त्या नवक्तव्यं॥कथं क्रिया लोके कर्मैतु यचरति॥कां क्रियां करिष्य
 सिक्किं कर्म करिष्यसीति॥एवमपि कर्तव्यं॥इतिमा कृत्तिमयोः॥इतिमेकार्थसंप्रत्ययो भवति॥क्रियापि कृत्तिमेकमनासि
 द्यति॥कर्तुरीप्सिततमकर्मैतु च्यते कथंचनामक्रियया क्रिया इप्सिततमास्यात्॥क्रियापि हि क्रियया इप्सिततमास्या
 त्भवति॥कया क्रियया॥संदर्शने क्रियया प्रार्थनं क्रियया वा अथ वस्यति क्रियया वा॥इह य एवमनुष्यः प्रेक्षा पूर्वकारो भवति
 सुबुद्धा तावत्कथंचिदर्थं पश्यति स दृष्टे र्थं प्रार्थना प्रार्थना यामध्यवसायः॥अथ च सा ये आरभ आरभे निर्वृतिः निर्वृ
 ती कलानं वा मिः॥एव क्रियापि कृत्तिमेकमना॥एवमपि कर्मणाः करणसंज्ञा वक्तव्या॥संप्रदानस्य च कर्मसंज्ञा॥पशुना
 मप्रयुजते॥पशुरुद्राय ददातीत्यर्थः॥अग्नौ किल यशुः प्रक्षिप्यते तदुद्रायो यदह्यत इत्यर्थः॥॥कर्मणायमभिधेति संप्र
 दानं॥॥कुर्वुहेयसि यथा शिनायं प्रतिकोपः॥॥किमेत एकार्थं आहोस्विन्नानाथः॥किंचातः॥एवैकार्थं किमर्थं
 यमिर्दिश्यते॥अथ नानाथः किं कुपि नाशक्यते विशेषयितुं॥एव तर्हि नानाथः कुपौ तेषां समान्यमस्ति न ह्यकुपितः कुप्य
 तिनवाकुपितो दुह्यति॥नवाकुपित इयंति॥नवाकुपितो म्रियति॥॥कुर्वुहेयसि यथा शिनायं प्रतिकोपः॥॥साधकतमक
 रणं॥॥तमग्रहणं किमर्थं॥साधकं करणमितीत्युच्यते॥साधककरणमितीत्युच्यमाने सर्वेषामेव कारकाणां करणं

9

त्रीं सितं कर्म नीयत्युच्यते नान्यथा। नैव दोषः। कर्मसंज्ञा न बाधिका न
 विद्यति। अत्रापि तद्विबाधिका स्यात्। इह पुनस्तमग्रहोऽक्रियमाणो तदुपपन्नमवति। यदुक्तं चारणार्थं कर्मग्रहणानर्थक्यं
 कर्तुरीक्षितं तमं कर्मैति वचनात् तदिति। इहोच्यते। अदन् पचतीति मद्योदन्ः पच्यते। अत्रांतरमभिनिर्वर्तते। नैव दोषः। तादृशानां
 ब्रह्मविद्यतां तदुक्तं। अदनायास्तदुल्लान्दन् इति। अथेह कथं न वितव्यं तदुल्लानोदनं पचतीति। आहोस्वित्तदुल्लानामोदनं
 पचतीति। उभयथा भवितव्यं। कथं इह हितं तदुल्लानोदनं पचतीति। अर्थः पचि। तदुल्लानं पचन् अदनां निर्वर्तयतीति। इहेदानीं तदु
 ल्लानामोदनं पचतीति। अर्थः अदपचिः विकारयोगे षष्ठीतदुल्लानविकारमोदनं निर्वर्तयतीति। इह कश्चित् कं निदामं त्रयतेति
 बभूवतामिति। अत्रात्रयमाणा आह। प्रभूतं भुक्तमस्माभिरिति। अत्रात्रयमाणा आह। दधिरबलु भविष्यति ययः। बलु भविष्यति
 अत्रात्रयमाणा आह। दधिरबलु भुङ्गीयपयसा भुङ्गीयेतीति। अत्र कर्मसंज्ञा प्राप्नोति। तद्विदितस्ये सितं तमं भवति। तस्याद्योदन एवेप्सि
 तं तमः। तत्तु गुरोश्च स्यात्तु रोधः। तद्यथा भुङ्गीयामहं अदन् यद्विदितस्ये स्यादिति। एवमिहापि दधिरगुणामोदनं भुङ्गीयपयो
 गुणामोदनं भुङ्गीयेति। इप्सितस्य कर्मसंज्ञायां निर्वर्तनस्य कारकत्वे कर्मसंज्ञा प्रसंगः। क्रियेप्सितत्वात्। इप्सितस्य कर्मसंज्ञा
 यां निर्वर्तनस्य कारकत्वे कर्मसंज्ञा न प्राप्नोति। गुडं भक्षयतीति। किं कारणं। क्रियेप्सितत्वात्। क्रिया तस्येप्सिता। न बोधयेप्सि
 तत्वात्। न बोधयेप्सितत्वात्। न वा एव दोषः। किं कारणं। उभयेप्सितत्वात्। उभयंहितस्येप्सितं। आतश्चोभयं यस्यादि गुड

भक्त्यो बुद्धिः प्रसक्ता भवति नासौ लोभभाक्त्यित्युक्तं भवति। अद्यपि तावद्वैतव्यक्तं तेन कुं। ये ते ते राहुकर्मिणो मनुष्याः ते
 शां कश्चित् किंचिदाह। कटकृषिंति स आह। नाहं कटकं करिष्यामीति मया आहृतं भवति। तस्य क्रिया मात्रा मीक्षिता यद्यपि
 तस्य क्रिया मात्रा मीक्षितं यत्स्वसौ प्रेषयति तस्योभयममीक्षितमिति॥ ॥ कर्तुरीक्षितं तमं कर्म॥ ॥ तथा युक्तं चानि॥ ॥
 किमुदाहरणं। विषमद्वयतीति नैतदस्ति। पूर्वगायेत सिद्धाति न सिध्यति। कर्तुरीक्षितं तमं कर्म तु व्यते कस्य च नाविषम
 द्वयमीक्षितं स्यात्। विषमद्वयमीक्षितं स्यात्। इह य एव मनुष्यो प्रेक्षा पूर्वकर्तुरीभवति ५। रवाने भवति सो न्या
 निदुरवान्यनु निशम्य विषमद्वयमीक्षितं यो मन्यते। आतश्चेति तं यत्नं द्रव्यति। यत्नं ह्यन्यत् कश्चिन्मात्रं न्यक्तं रोति तदुदाह
 रणं किमुनस्तत्र ग्रामांतरमयंगलनचौरान् पश्यति अहिलं द्रव्यं तिकं दकान् मज्जाति। इहोक्षितं स्यात् किं सङ्का आरभ्यते
 अनीक्षितं स्यात्। यदि दानी नैवेक्षितं नायनीक्षितं तत्र कथं ग्रामांतरमयंगलनद्वयमूलान्युपसर्पति कुडमूलान्यु
 पसर्पति। अत्रापि सिद्धं कथं। अनीक्षितमिति नायं प्रसज्य प्रतिषेधः। ईक्षितं नोति किं तद्विषयं दासो ययदन्वदीक्षितं न
 दनीक्षितमिति। अन्यच्चैतदीक्षिताद्यत्रैवेक्षितं नायनीक्षितमिति॥ ॥ तथा युक्तं चानि॥ ॥ अकश्चित् च॥ ॥ केन
 कश्चित् अपादानादिभिर्विशेषकथाभिः॥ किमुदाहरणं। इहियाचिसाधिप्रक्षिपि किंचिन्मात्रं ययोगनिमित्तमयुर्विधोऽनु
 विशासिगुणो न च यत् स च तेन दकीर्णितं माचरितं कश्चिन्मात्रं। इहियाचिसाधिप्रक्षिपि किंचिन्मात्रं ययोगनिमित्तमयुर्विधोऽनु

हियाचि। इदं तद्विषयं रवंगां भिद्यते इति नैतदस्ति। कश्चित् तत्र पूर्वपादान सङ्का। नयाचना देवापायो भवति माचितो सौ यदिव
 दपतितोऽपायेन युज्यते। याचि। अन्यवरुणादिगां ब्रह्म नैतदस्ति। कश्चित् तत्र पूर्वधिकरणा सङ्का। रुधिप्रक्षिपि मारावकपे
 शान् पृच्छति नैतदस्ति। कश्चित् तत्र पूर्वपादान सङ्का। नयाचना देवापायो भवति एते सौ यद्यचरेततोऽपायेन युज्यते। याचि
 भिक्षि। योरवंगां भिक्षुते नैतदस्ति। कश्चित् तत्र पूर्वपादान सङ्का। नमिद्वारा देवापायो भवति भिक्षितो सौ यदिव दपतितो
 यायेन युज्यते। भिक्षि। चिन्। इह मवचिनो तिकलानि नैतदस्ति। कश्चित् तत्र पूर्वपादान सङ्का। बुविशासुगुणो न च यद
 सच तेन दकीर्णितं माचरितं कश्चिन्मात्रं। बुविशासिगुणो न च यत् स च तेन दकीर्णितं माचरितं कश्चिन्मात्रं। इहियाचिसाधिप्रक्षिपि किंचिन्मात्रं ययोगनिमित्तमयुर्विधोऽनु
 मनुशास्तिधर्मा मिति नैतदस्ति। कश्चित् तत्र पूर्वपादान सङ्का। तस्मात्तीक्ष्णयोदाहरणं निपौरवंगायाचते मारावकयथान
 पृच्छति योरवंगां भिक्षुते इति। अथ ये धर्मादिकर्मकास्तेषां कश्चित् तेनादयो भवति आहोस्विदकश्चित् तेनादयः। क
 श्चित् तेनादिभिरभिहिते गुणकर्मणो कर्तव्या। कश्चित् तेनादयश्च तस्युः। यच्छी कुर्यान्निदागुणो। कश्चित् तेनादयश्च तस्युः। यच्छी गुणक
 र्मणो कर्तव्या। इह ते गोः ययः। याचते योरवस्य कर्तव्यं इति। कथं। अकारकं कश्चित् तत्र अकारकं सति का कर्तव्या। कारकं चेद्विज्ञानी याद्यायाम
 कश्चित् तत्र। कारकं चेत्तु नाकथं। अथ कारकं नाकश्चित् तत्र अथ कारकं सति का कर्तव्या। कारकं चेद्विज्ञानी याद्यायाम
 न्येतसामवेत्। कारकं चेद्विज्ञानी याद्यायामाप्नोति सा सा कर्तव्या। इह ते गोः ययः। याचते योरवस्य कर्तव्यं इति। कश्चित्

३
 तदा

